

Za zrcadlem

Celý následující den jsme drkotali skrz Evropu. Nejprve přes severní Německo s jeho plochými, uspořádanými poli a úhlednými vesnicemi. Upravené ženy s plavolasými dětmi na nástupištích, šedozeleň uniformy vojáků Reichswehru, servírovací stolky s pivem a uzenkami. Na hranicích jsem ukázal *laissez-passer*, propustku vydanou hrabětem Welczeckem, německým velvyslancem v Paříži. „Heil Hitler!“ stálo tam. „Heil Hitler!“ vyštěkl pohraničnick v šedé uniformě, pozdravil vztyčenou pravicí a doklad mi vrátil. Než jsme dojeli do Polska, už se setmělo, a Varšavu jsem viděl jen jako vír světél.

Těsně před půlnocí jsme za sebou zanechali poslední polské nádraží a opět jsme se ponořili do temných borových lesů. Po obou stranách tratě se vysoko vršil sníh a bílá pokrývka se matně rozprostírala pod stromy. Náhle jsem oknem spatřil, že se blížíme k vysokému plotu z ostnatého drátu zalitému světlem a v rozestupech přerušovanému strážními věžemi, z nichž vyčnívaly kulometry. Vlak zpomalil a pak projel vysokým dřevěným obloukem s velkou pěticípou rudou hvězdou. Byli jsme v Rusku.

Do vlaku nastoupili vojáci v čepicích s ostře zelenými štítky ozdobenými rudou hvězdou, srpem a kladivem a v dlouhých šedých zimních sahajících skoro až na paty jejich holínek a o pár chvil později jsme přisupěli do pohraničního nádraží Něgoreloje.

Tady bylo třeba přesehnout do jiného vlaku. Venku na nástupišti byl takový mráz, až mi to vyrazilo dech. Pak jsme se nahrnuli do přetopené celnice. Pěkný velký, světlý pokoj zdobily fresky znázorňující scény ze sovětského života. Po stěnách se valilo procesí nadpřirozeně šťastných a blahobytných vojáků, venkovanů, dělníků, starců, žen a dětí, sklízeli úrodu, řídili traktory, stavěli domy a obsluhovali velké a složité stroje. Kolem celé místnosti se v půltuctu jazyků vinuly asi třicet centimetrů vysokým zlatým písmem výzvy pracujícím celého světa, aby se spojili. V rozích stály květináče obalené růžovým krepovým papírem a v nich rostly aspidistry.

A tehdy jsem si prvně všiml toho pachu – pachu, který měl po příštích dva a půl roku tvořit nevyhnutelnou součást mého života. Nepodobalo se to ničemu, co jsem kdy předtím cítil, bylo to složené aroma sestávající z různých pachových přísad, nerozpletnitelně prolnutých dohromady. Jak jsem věděl od cestovatelů po carské Rusi, odjakživa existoval starý ruský pach složený z vůně černého chleba, ovčí kůže, vodky a nemyté človehčiny. Teď se k nim připojily modernější pachy benzínu a dezinfekce a neodbytná, nasládlá vůně sovětského mýdla. Výsledný poněkud zatuchlý pach prostupuje celou zemi, proniká do každého koutu a pukliny od

Kremlo po nejzapadlejší hotel na Sibiři. Poté, co jsem Rusko opustil, jsem jej ještě párkrát vnímal, neboť si jej zřejmě Rusové dost často berou s sebou do ciziny. Pokaždé mi – s magickou mocí vyvolávat vzpomínky, již pachy vládnou – překvapivě živě připomněl ony roky.

Měl jsem *laissez-passer* a celní formality netrvaly dlouho. Opatrně jsem na celníkovi, který prohlížel můj kufr, vyzkoušel ruštinu, již jsem se naučil v pařížských nočních podnikcích, a shledal jsem, že jí rozumí. A nejen to, dokázal jsem rozumět tomu, co mi odpověděl, i když některé jeho výrazy, obzvláště ty spadající do sovětského úřednického žargonu, byly pro mě nové. Shromáždilo se kolem nás pár dalších celníků a pohraničnicků, aby sledovali div, že cizinec zvládá pronést byt jen pár slov rusky. Byli docela mladí, měli plavé vlasy, vysoké lícní kosti a poněkud ploché slovanské obličej. Zanedlouho jsme se všichni smáli a žertovali, jako bychom se znali už léta. Přešla hodina a v podstatě se nic nedělo; pak minula další, během které pomalu přenášeli zavazadla do moskevského vlaku. Když jsem pohlédl na hodiny, zjistil jsem, že je stále půlnoc, lépe řečeno, že je ještě jednou půlnoc – neboť při překročení hranice jsme získali (nebo ztratili?) dvě hodiny.

Konečně jsme nastoupili do vlaku. Dostal jsem spací kupé jen pro sebe. Nebylo nepodobné obyčejnému evropskému *wagon-lit*, jen vyšší a větší a zdobnější, s jistou edvardovskou pompou. Na mosazné destičce jsem se dočetl letopočet, kdy bylo vytvořeno: 1903. I průvodčí, starý pán s pergamenově žlutou kůží a dlouhým povislým knírem, byl předrevoluční ročník a řekl mi, že své povolání vykonával už za cara. Roztřesenýma rukama mi přinesl čisté povlečení, sklenku vodky, talířek kaviáru, trochu černého chleba a sklenici slabého sladkého čaje s citronem. Zanedlouho lokomotiva zdlouha zavyla jako vlk a vyrazili jsme pravidelným tempem pětadvaceti kilometrů za hodinu přes rovnou zasněženou pláň směrem na Minsk a Moskvu. Za pár minut jsem ležel na lůžku a spal.

Časně zrána jsme dorazili do Moskvy. Vládla tam ponurá a krutá zima. Sníh pod nohama byl udupaný na tvrdý šedý led. Na nádraží na mne čekal Dan Lascelles, první tajemník. Měl za sebou osmnáct měsíců pobytu v Rusku a řekl mi, že mu to připadá hrozně depresivní.

Cestou z nádraží jsme projížděli kolem vysokých moderních budov, ulicemi řinčely tramvaje. Pohled do vedlejších ulic mi odhalil dlažbu, bláto a polorozpadlé dřevěné chatrče. Všude stály budovy a obytné domy v různých stadiích stavby či demolice, některé napůl hotové, jiné napůl stržené. Na chodnících se mačkaly davvy lidí. Většinou měli bledé tváře a fádňní oblečení. Snad každá druhá žena vypadala jako těhotná.

Najednou jsme projížděli přes rozlehlé prostranství Rudého náměstí. Sněžilo. Nad Kremlem se třepotala krvavě rudá vlajka nasvícená světlometem, zatímco kolem bylo příšeří. Pod vysokou rudou zdí stálo masivní Leninovo mauzoleum z tmavorudé

žuly a u něj drželi hlídku dva strážní nehybní jako sochy. Ve sněhu se ke vchodu vinula dlouhá fronta: lidé z města v tmavých ošumělých šatech, venkovanky s šátky na hlavách, rolníci v plstěných válenkách a Asiáté v ohromných kožešinových čepicích, turbanech a pestře pruhaných šatech.

Zastavili jsme a vystoupili z auta. Jako cizince nás okamžitě postrčili do čela fronty. Pak jsme se nechali unášet davem kolem stráží s nasazenými bajonety do nízkého klenutého vchodu a po schodech dolů. Uvnitř se tlumené světlo skrytých žárovek odráželo od leštěného rudého čediče a těžkého bronzu. U paty schodiště jsme prošli vchodem do vnitřní síně. Lenin ležel ve skleněné rakvi, mumifikovaný, s hlavou na plochem polštářku, spodní část těla zahalenou v rozedraném prapuru; ze stropu visely další prapory, bojové zástavy revoluce; kolem skleněné rakve stáli stráž další vojáci. Tady bylo víc světla. Jak jsme postupovali k tělu, řadili nás do zástupu. Chvilku jsme shlíželi na mrtvolu: zažloutlá kůže napnutá na vysokých lícních kostech a klenutém čele; široký nos; špičatá, přesně zastrížená bradka mířící vzhůru; výraz nezřetelného, nevyzpytatelného pobavení. „Postupujte,“ pobízel stráž dohlížející na oddaný, povolný dav, který nás vynesl dál a nahoru na denní světlo, pod širé nebe.

Naproti nám stál na druhém konci náměstí chrám Vasila Blaženého, trs pestrobarevných, fantasticky zkroucených cibulovitých kupolí, z něhož teď bylo ateistické muzeum. Nastoupili jsme do vozu, přešli přes zamrzlou řeku Moskvu a za pár chvil jsme projížděli branou ambasády, rozlehlé zdobné budovy světle žluté barvy, která dříve patřila cukrovarnickému milionáři.

Za řekou se před námi rozprostíral Kreml, město ve městě. Celý jej obklopovaly hradby z vybledlých narůžovělých cihel přerušované strážními věžemi. Za hradbami se zvedaly věže, kupole a vížky kostelů a paláců, jejich bledé zdi a zlaté bání zářily proti olověnému pozadí temného nebe plného těžkých mraků věstících další sněžení. Před našimi zraky se ze střechy jednoho z paláců zvedlo hejno šedých vran vyplašených nějakým hlukem, nemotorně obletělo dokola a znovu posedalo. Mezi námi a Kremlem ležela bílá zamrzlá řeka. Poblíž zavřískala tovární siréna a někde po proudu syčelo a dunělo beranidlo. Pach Ruska, linoucí se z města za řekou, byl silnější než kdy jindy. Později jsem navštívil Leningrad, „okno do Evropy“ Petra Velikého s jeho smutnou klasickou krásou a symetrickými řadami sešlých barokních paláců zrcadlících se v klidné, zelené vodě kanálů. Ten měl západní vzhled. Ale tohle, ten zvláštní barbarský slepenec tvarů, stylů a barev, to bylo jistě už více než z poloviny asijské.

Příští den jsem začal pracovat v kanceláři, pročítal jsem si spisy, studoval výroční zprávy a se svou postupně se zlepšující znalostí ruštiny jsem se pracně prodíral bombastickými články sovětských novin.

V Paříži jsme spoustu informací týkajících se politické situace získávali od společenských kontaktů s lidmi, kterých se přímo týkala, od francouzských politiků, žurnalistů, státních úředníků a jiných veřejných osobností. Jako tajemník velvyslanectví jsem měl za povinnost stýkat se s lidmi nejrůznějších druhů a názorů od krajní pravice ke krajní levici. Největší potěšení – jako všichni Francouzi – měli z toho, že mohou vykládat někomu své názory na politickou situaci. Jediná potřeba byla rozhodnout, čí názory má cenu poslouchat.

V Moskvě to bylo zcela jiné. Kromě rutinního, striktně formálního styku s několika vyděšenými úředníky lidového komisariátu zahraničních věcí, kteří svým přístupem dávali jasně najevo, že s námi pokud možno nechtějí nic mít, jsme s Rusy neměli prakticky žádný kontakt. Pro sovětské občany bylo totiž velmi nebezpečné, aby se byť i jen v rámci svých úředních povinností jakkoliv stýkali s cizinci, protože kdokoliv tak činil, nutně musel dříve či později upoutat pozornost jisté všudypřítomné organizace, lidového komisariátu vnitřních záležitostí, NKVD.

Zprvu platila jistá výjimka pro členy divadelních profesí, herce, herečky a baletky. Několika takovými orgány umožnily rozvíjet styky se zahraničními diplomaty, nebo jim to z nějakých důvodů dokonce i doporučily. Během prvních týdnů po příjezdu jsem se účastnil několika večírků pořádaných mladšími, nezadanými členy diplomatických sborů, kam přišli i někteří méně významní herci či baletky. Ale tyto styky nevyhnutelně kalilo vědomí, že ta okouzující mladá dáma, se kterou tak přátelsky konverzujete, bude za pár hodin sepsávat hlášení o všem, co jste jí řekli, případně bude při troše smůly už zatčena a na cestě na Sibiř.

Občas nás někdo s typickou ruskou pohostinností a lehkomyšlností vůči možným následkům pozval k sobě domů, do dusné malé ložnice, kde obvykle kvůli nedostatku bytů žili kromě celé rodiny ještě i cizí lidé. V takových situacích jsme přijímali složitá bezpečnostní opatření. Veškeré telefonické přípravy probíhaly z veřejných telefonních budek, zvolili jsme den, kdy budou méně spolehliví hostitelovi spolubydlicí pravděpodobně pryč, auto jsme zaparkovali o pár ulic dál. Pravděpodobně, ba jistě, o tom orgány věděly, ale bylo by nemoudré zbytečně upozorňovat na to, že se něco chystá, a vzbuzovat tak pozornost houfů amatérských špiónů a informátorů.

Jakmile ale jednou večírek odstartoval a začala téct vodka, všechny tyto obtíže byly rychle zapomenuty; zpívaly se písničky, tekly slzy, zaznívaly přípitky, prázdné sklenice se rozbíjely o zeď, ze sousedních pokojů přicházeli stále noví přátelé, aby se připojili k zábavě, slovanský šarm a družnost se projevovaly ve všech ohledech. Obyčejní Rusové se sice kontaktu s cizinci vyhýbali, ale jistě to neznamenalo, že by se s nimi nechtěli stýkat. Kdyby si mohli žít po svém, jejich život by byl jedna dlouhá pitka. Ale zanedlouho i tyto vzácné exkurze do sovětské společnosti ustaly. Vývoj událostí způsobil, že i těch pár Rusů, které jsme znali, se nám začalo vyhýbat, jako bychom byli malomocní.

Pár měsíců po mém příjezdu zavolal jednoho rána představitel komisariátu zahraničních věcí, aby mi oznámil zdánlivě nevinnou zprávu: na poslední chvíli došlo ke změně složení sovětské delegace, která bude přihlížet korunovaci krále Jiřího VI. Maršál Tuchačevskij, velitel sovětského generálního štábu a zástupce komisaře pro obranu, se prý vážně nachladil a nebude schopen cesty do Anglie.

Nijak jsme nad tím nehloubali, ale pár dnů nato jsme se v novinách dočetli, že maršála přeložili z pozice zástupce lidového komisaře pro obranu na relativně nedůležitý post. To nachlazení mělo očividně na jeho vojenskou kariéru neblahý vliv.

Potom už to šlo rychle. Napřed uveřejnili stručné komuniké, že Tuchačevského a asi půl tuctu dalších maršálů a generálů Rudé armády obvinili z velezrady, čeká je soud a hrozí jim poprava. Druhé komuniké oznámilo, že se plně přiznali ke svým zločinům a byli odsouzeni k smrti. Třetí přineslo zprávu o jejich popravě. Dokonce i sovětská veřejnost, již odolná vůči podobným šokům, to přijala s ohromením. Ještě před několika dny byli ti muži vyzdvihováni jako hrdinové, jako vzory všech vojenských i občanských ctností. Jejich portréty v nadživotní velikosti stále ještě bylo možné spatřit veřejně vystavené všude po Moskvě vedle těch Stalinových a členů politbyra. Nyní je museli chvatně a nenápadně odstranit.

Na této takzvané „likvidaci“ veřejných osobností nebylo nic nového. Už několik let potkával tento osud politiky i jiné lidi. Označovali je cejchem „trockistů“, „sabotérů“, „fašistických špiónů“, „diverzantů“ a podobně; někteří zmizeli po veřejném procesu, jiní následkem něčeho, co se bralo jako administrativní opatření.

Ale tempo té takzvané „čistky“ se nyní změnilo. To, že velkou část nejvyššího vojenského velení bez jakéhokoliv varování zčistajasna popravili jako zrádce, se ukázalo být signálem pro masovou likvidaci nebývalého rozsahu, pro vládu teroru, jaká neměla od revoluce obdoby. Čistka postupně nabrala na síle a prohnala se jako smršť armádou, námořnictvem, letectvem, vládou, státní správou, inteligencí, průmyslem, dokonce i řadami samotné obávané tajné policie. Nikdo nebyl v bezpečí. Ty nejvyšší stejně jako ty nejnižší tahali z postelí ve tři ráno, aby navždy zmizeli. A zátať se neomezoval pouze na Moskvu. Po celé zemi, po všech svazových republikách mizeli lidé, kteří se proslavili tím, že celý život bojovali a pracovali pro stranu a pro revoluci, aby o nich buďto už nikdo nikdy neslyšel, nebo aby se řádně objevili před soudem a přiznali se, že jsou špióni, sabotéři či agenti cizích mocností. V novinách každodenně vycházely dlouhé seznamy prominentních veřejných osobností, které „odhalili“ jako zrádce, a na další likvidace bylo možné usuzovat z oznámení, že na důležité posty nastupují noví lidé, aniž by bylo alespoň naznačeno, co se stalo s jejich předchůdci.

Na nižší úrovni mohl člověk jen pozorovat, jak lidé mizí, a činit z toho pochopitelné závěry. Vrátný z velvyslanectví si vyšel na procházku a nevrátil se; zmizel nám kuchař; totéž potkalo jednoho z šoférů. Úředníci z lidového komisariátu zahraničních

věci začali být ještě nedostupnější než předtím. Nacházeli se v obzvlášť nezáviděníhodné situaci. Každý věděl, jak jsou styky s cizinci fatální; mělo se za to, že Tuchačevského zastřelili kvůli údajným kontaktům s německým generálním štábem. Přitom ale bylo jejich povinností stýkat se s cizinci. Pokud to odmítali, zjevně zanedbávali svou povinnost a měli z toho špatné svědomí. Pokud ale udržovali styky s cizinci, hrozilo, že je dříve či později jistě někdo obviní z vyzrazování státních tajemství nebo plánování svržení sovětského režimu. Jejich povolání bylo zkrátka nezdravé. Mizeli jeden po druhém. Ti, kteří nastupovali na místo zmizelých, byli paralyzováni strachem, neboť úředníci na těchto postech nikdy nevydrželi dlouho.

Člověk tam zavolal a chtěl k aparátu třeba soudruha Ivanova. „Je nemocný,“ odvětil nervózně neznámý hlas. „Je zaneprázdněný; šel se projít.“ – „A kdo dělá jeho práci?“ zajímali jste se. „Prozatím já,“ sdělil vám ten hlas nešťastně. „Jsem... soudruh Maximov.“ – „Mohu za vámi přijít, soudruhu Maximove?“ chtěli jste vědět. „To je těžké,“ zněla vyhýbavá odpověď. „Také mám spoustu práce.“

Takže pokud jste si to jméno zapamatovali, příště jste chtěli mluvit s panem Maximovem. A opět jste slyšeli tu stále povědomější odpověď: „Je nemocný; je zaneprázdněný; je na procházce.“ „Prozatím ho zastupuji já.“ A s veškerou pravděpodobností to byla poslední chvíle, kdy jste o soudruhu Maximovovi slyšeli.

Hodně se spekovalo o tom, kolik je pravdy na těch obviněních proti obětem čistek a kolika lidí se to týká. Teorie na toto téma se lišily. Jedno bylo jisté: že velká spousta lidí využívá čistek k tomu, aby se zbavili svých osobních nepřátel a rivalů. Pokud jste měli zájem o něčí práci, o něčí byt nebo manželku, udali jste ho jako trockistu či jako britského špeha, a s největší pravděpodobností pak zmizel. NKVD pracovala přesčas. Nebyl čas zabývat se detaily. Navíc v tom začal hrát roli duch soupeření. Pro svědomitého úředníka bylo důležité mít na účtu více odsouzení než kolega. Brzo si ale všichni uvědomili, jaké nebezpečí představuje takový přehnaný zápal a všeobecné udávání, takže byly přijaty kroky proti neopodstatněným nařčením. Tomuto procesu se říkalo „čistka mezi čistíči“ a stal se skvělou příležitostí pro vyřizování starých vroubek. Ten tanec stále zrychloval a stával se divočejším.

Nad městem se jako mlha vznášel strach a pronikal všude. Každý žil ve strachu před všemi ostatními. Agenti NKVD byli všudypřítomní. Každý den pěli v novinách chválu na vojáky, kteří udali své velitele, na děti, které „odhalily“ své rodiče. Nikomu se nedalo věřit. Nikdo nebyl v bezpečí.

Zanedlouho po likvidaci Tuchačevského a ostatních uspořádala sovětská vláda oficiální recepci na počest nějaké vážené návštěvy. Pozvali i diplomaty a to, co zbylo z nejvyššího velení sovětských vojsk.

V životě jsem neviděl někoho, kdo by působil tak stísněným dojmem jako ti generálové a admirálové. Mnozí z nich byli jistě blízkými přáteli a druhy těch mrtvých. Děsilo je, že jsou v místnosti s cizinci; bylo to strašlivě nebezpečné. Kdykoliv

si všimli, že se k nim blíží cizí námořní či vojenský atašé, spěšně se vytratili. Ale neměli zájem konverzovat ani mezi sebou, ani s důležitými osobnostmi politického světa, které se oslavy také účastnily. V té době nebylo možné říct, kdo je, či není zrádce a kdo vás kvůli nějaké náhodné poznámce udá. A tak ve svých uniformách ozdobených řadami medailí postávali osamoceně ve dveřích a po koutech a jejich tváře nad tuhými límečky měly popelavě zelenožlutý odstín.

Po velkolepé večeři servírované na carských zlatých talířích, stále ještě vyzdobených carskými monogramy, spustila kapela foxtrotu a rumby. Ale pocit hrozící zkázy se nedal tak snadno rozptýlit. Dokonce i obtloustlý Litvinov, lidový komisař zahraničních věcí, oblečený v dokonalém večerním obleku, vypadal nesvůj, když tančil místností s půvabnou adoptovanou dcerou v náručí.

A tak se vlivem okolností cizinci v Moskvě, což byli většinou diplomaté a žurnalisté, uzavírali stále více do své vlastní společnosti. Večer co večer jsme se strojíli do fraků, večereli na té či oné ambasádě nebo vyslanectví ve společnosti stále týchž lidí a diskutovali o stále týchž věcech. Byl to velice nepřirozený život, ale měl svá pozitiva, neboť mezi těmi několika stovkami lidí tvořících celou moskevskou cizineckou kolonii se našla spousta takových, se kterými bylo příjemné se vídat, a to, že jsme žili v podmínkách připomínajících ghetto, nás semklo. Za jiných okolností bychom nedrželi takhle pospolu.

Pokud šlo o informace ohledně toho, co se děje v zemi, ve které jsme žili, spoléhali jsme se zčásti na články v sovětském tisku, které toho často odhalovaly překvapivě mnoho, zčásti na fámy, většinou pochybné, na informace, k nimž mohl člověk přijít díky drobným událostem každodenního života, a na to, co jsme mohli spatřit na vlastní oči, když jsme se plahočili v těžkých zimních botách ulicemi Moskvy.

Poslední uvedený zdroj byl často nejcennější. Z pochůzky po mizerně zásobených obchodech, před kterými bídně oblečení lidé se sklíčenými výrazy ve tvářích vystávali mnohahodinové fronty v často marné naději na získání základních životních potřeb, a ze srovnání cen a mzdových sazeb bylo možné vytvořit si dost přesnou představu o sovětské životní úrovni. A porovnáním těchto a dalších známých údajů týkajících se průmyslové výroby bylo možné se dohadovat, co je základním motivem sovětské ekonomické politiky: totiž rozhodnutí budovat těžký průmysl a tím za každou cenu dosáhnout toho, aby byla země silná, soběstačná a připravená na válku.

Tomuto cíli bylo obětováno vše, především zájmy individuálního spotřebitele. Jediná výjimka se vztahovala na lidi pracující na věcech státního zájmu, ti měli s ohledem na své zdraví a jako odměnu za své služby zvláštní privilegia. To bylo zřejmě oficiálním vysvětlením luxusního života, který vedla sovětská aristokracie – lidoví komisaři, generálové a vysocí úředníci. Občas jsme je zahlédli, jak jezdou v nádherných autech na své venkovské usedlosti či se z nich vracejí, nebo jak s mladými blondýnkami popíjejí šampaňské pod zlatými lustry hotelu Metropol.

Jejich život byl sice příjemný, ale obvykle také krátký, protože v ohrožení byli sice všichni, ale ti nejvyšší byli obvykle první na ráně. Řekl bych, že pomyšlení na to umožňovalo spoustě z těch skromnějších členů společnosti lépe se smířit se vším, co museli snášet.

Stalina jsem poprvé spatřil až na Prvního máje, když už jsem měl za sebou několik měsíců pobytu v Moskvě.

Kromě toho, že byl generálním tajemníkem komunistické strany, tenkrát nezastával žádné oficiální pozice ani nechodil na státní recepcce, kam byli zváni cizí diplomaté. A také nepřijímal cizí velvyslance. Náš velvyslanec lord Chilston po dlouhých, bezvýsledných a marných diskusích s tehdejším komisařem pro zahraniční věci Litvinovem občas žádal o setkání se Stalinem, ale mínil to spíš jako vtip. Litvinov vždycky v chlácholivém gestu ukázal své baculaté malé dlaně a na jeho kulaté obrýlené tváři se rozhostil omluvný úsměv. „Velmi lituji,“ pronesl plynou, ale hrdelní angličtinou, jíž se naučil před revolucí jako uprchlík v Londýně. Tehdy se jmenoval různě: Finkelstein, Wallach, nebo prostě Mr. Harris. „Skutečně velmi lituji. Ale pan Stalin má rád své soukromí a s cizinci se nestýká. To přenechává mně.“ A korpulentní tělo pana Litvinova se otřásalo smíchem.

Ale nejméně dvakrát do roka se Stalin objevoval na veřejnosti – na Prvního máje a 7. listopadu, kdy stál na Leninově mauzoleu a přijímal vojenské pozdravy při slavnostní přehlídce Rudé armády. Nebylo pochyb o tom, jakou pozici zastává, jakkoliv byla neoficiální. Nenápadně vyšel z malých postranních dveří v kremelské zdi, za ním další členové nejvyššího politbyra. Vystoupal na vrchol mauzolea a zaujal pozici trochu před ostatními, aby přehlížel nesmírnou rozlohu Rudého náměstí – měl zakrslou postavu Asiata, čepici se štítkem a šedivý polovojenský svrchník, pod hustým obočím blízko sebe posazené oči, jestřábí nos a těžkopádný, dolů zatočený knír. Výraz jeho tváře byl něčím mezi blahosklonností a znuženou nevyzpytatelností. Pěchota, jízda a tanky míjely kolem, stíhací letadla a bombardéry hřměly oblohou. Stalin tu a tam zvedl ruku s roztaženou dlaní v drobném gestu, které bylo zároveň přátelským zamáváním, požehnáním a zasalutováním. Po většinu času se ale přívětivě bavil s lidmi kolem sebe, kteří se nervózně šklebili a nejspíš přešlapovali z nohy na nohu. Zapomínali v tu chvíli na přehlídku, na vysoký post, který zastávali, i na všechno ostatní a měli v hlavě jen směsici radosti a hrůzy z toho, že na ně promluvil.

Občas se ozývaly hlasité výbuchy jásotu: oslavoval Stalina, oslavoval pěchotu, která jako šiky automatů pochodovala přes náměstí parádním krokem, oslavoval kozáky cválající v tradičních uniformách, oslavoval těžké tanky hřmící a rachotící plnou rychlostí po dláždění, a obzvlášť hlasitě oslavoval zvláštní bezpečnostní jednotky NKVD v elegantních modrých čepicích s rudými okolky.

Zprvu mě nenapadlo zkoumat, kdo to vlastně jásá. Když jsem se začal poohlížet,

odpověď nebyla hned zřejmá. Najednou jsem si uvědomil, že kromě diplomatů shromážděných v nepříliš nadšeném houfu u paty mauzolea a hrstky pečlivě střežených školáků asi čtyři sta metrů daleko na druhé straně náměstí tam není nikdo, kdo by mohl jásat. Všude kolem Rudého náměstí se táhla ponurá a tichá řada hlídajících vojáků, kteří blokovali vstupy. Sahalo to až do sousedících ulic a dolů k řece, hlídali i na střechách okolních domů. Nikde v dohledu nebyl nikdo, kdo by vypadal jako obecenstvo.

Teprve pak mi došlo, že ten jásot je nahraný a umělý, line se z tlapačů ukrytých diskrétně v rozích náměstí, aby příhodně zamezil potřebě nehygienických, nejistých diváků. Až později začaly být součástí scény i „masy pracujících“ v podobě „spontánní dělnické demonstrace“ složené z několika oddílů obyčejných sovětských občanů proložených strážemi, kteří ostrým tempem propochodovali kolem. Vojákům nestačilo jen dohlížet na pochodující, nevynechali příležitost popohánět ty, kteří se loudali, a pobízet k většímu jásotu. Ale jásot, který tito lidé vydávali, byl žalostný, vlažný a vyhladovělý, nedal se srovnat s nespoutaným řevem linoucím se z tlapačů.

I přes podmínky, ke kterým jsme byli odsouzeni, nám život v Moskvě umožnil během několika měsíců poznat skutečnou podstatu Sovětského svazu lépe, než by to člověku umožnily všechny knížky, které kdy na to téma byly napsány.

Ale pokud šlo o mne, stále jsem se zcela nevzdával naděje, že spatřím sovětský život skutečně zblízka, a ani na okamžik jsem neopouštěl myšlenku, že tak či onak proniknu do Střední Asie. Jakmile začalo tání, pustil jsem se do plánování cesty.